

הלכה בפרשה

שנה א- גיליון 8

פרשת וישב - לשון הרע לתועלת

"אֵלֶּה תְּלֻדֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן שִׁבְעַ עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה רָעָה אֶת אָזְוִיו בְּצֵאן וְהוּא נָעַר אֶת בְּנֵי בְלָחָה וְאֶת בְּנֵי זַלְפָּה נְשֵׂי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָרָתָם רָעָה אֶל אֲבֵיהֶם" (לו ב)

לימוד מיוסף הצדיק בגודל הזהירות מלשון הרע | לשון הרע לתועלת | תנאי ההיתר

עבדים, אלא רק שהם בני שפחות לאה ורחל. ולא השתמשו באשה אלא לשם שמיים (ע"ש בדבריו ובגור אריה למהר"ל).

בדומה לזה כתב השל"ה הקדוש (תושב"כ, פרשת וישב, דרך חיים תוכחות מוסר): "ויבא יוסף את דבתם רעה שהיה מגיד לאביו שאוכלים אבר מן החי ומזלזלים בבני השפחות לקרא אותם עבדים והיו חשודים בעריות. ומקשים העולם חלילה איך להאמין על שבטי יה לעשות מעשים כאלה ואם לא עשו איך להאמין על יוסף שיוציא דבת שקר מפיו על אנשים גדולים כאלו? גם יבא יוסף את רבתם משמע שהיה אמת שעשו כן דזהו החילוק בין מוציא דיבה למביא דיבה מוציא דיבה הוא המוציא דיבת שקר והמביא ומגלה

דיבה שהיא אמת, והדרן קושיא לדוכתא, איך להאמין זה על שבטי יה קדושים משרתי עליון על כל בני אלהים כולם?

1. בתחילת הפרשה אנו למדים שיוסף הביא את דיבת אחיו אל אביו. רש"י מפרש: "כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו. שהיו אוכלין אבר מן החי ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים וחשודים על העריות". ומוסיף רש"י, שיוסף הצדיק נענש מידה כנגד מידה בשלשת עניינים אלו: "ובשלשתן לקה. על אבר מן החי וישחטו שעיר עזים במכירתו ולא אכלוהו חי כדי שילקה בשחיטה, ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים - לעבד נמכר יוסף. ועל העריות שספר עליהם - ותשא אשת אדוניו וגו'".

ויש לעיין מדוע נענש יוסף? והלא, לא אמר לאביו אלא דברים שראה? מתרץ הרא"ם (על רש"י הנ"ל) שיוסף טעה

בדין, ששפט את מעשיהם לחומרה ולא ראה שעשו על פי הדין. לא אכלו אבר מן החי, אלא מבהמה מפרכסת. לא חשבו שני השפחות הם

א. לימוד מיוסף הצדיק בגודל הזהירות מלשון הרע

כל דבר רע שהיה יוסף הצדיק רואה באחיו, היה אומר לאביו (רש"י עה"ת). כגון: ראה שאכלו אבר מן החי ואמר לאביו, ראה שמשתמשים בנשים ואמר לאביו, ראה שקוראים לבני השפחות - עבדים, ואמר לאביו.

וכוונתו הייתה לשם שמיים, שיוכיח אותם יעקב. ואף על פי כן נענש יוסף.

שהרי השבטים היו גם כן צדיקים, ומעשיהם היו על פי ההלכה. והיה לו לברר ולהבין שדרכם ישרה.

ואם יוסף נענש למרות שכוונתו לשם שמיים קל וחומר למוציא דיבה ואין כוונתו לשם שמיים.

"צא ולמד מה הוא עונש של מביא דבה רעה ואין כוונתו לשם שמיים רק להכעיס בר מינן כמה גדול רעתו קל וחומר וכל שכן המוציא דיבה" (לשון השל"ה הקדוש)¹.

הרי לך כי השבטים היו צדיקים וגם יוסף הוא צדיק יסוד עולם וצדק בכל דרכיו אלו אשר הגיד לאביו לשם שמים, על כל זאת קראו הכתוב מביא דיבה רעה משום שהיה לו לדרוש ולחקור ולשאול את פי השבטים מה כוונתם בדברים האלה. צא ולמד מה הוא עונש של מביא דבה רעה ואין כוונתו לשם שמים רק להכעיס בד מיון כמה גדול רעתו קל וחומר וכל שכן המוציא דבה".

בסוף דברי השל"ה הקדוש, כתוב שכוונת יוסף הייתה לשם שמיים, וביאר החפץ חיים (הלכות לשה"ר כלל ח באר מים חיים אות כה): "כונת יוסף היתה כדי שיעקב אביהם יוכיחם כמו שכתבו המפרשים, ואעפ"כ נענש מדה במדה כמו דאיתא במדרש".

ומזה למד החפץ חיים (כלל ח סעי' יא) שאף כשאדם מתכוין בסיפור הדברים להביא תועלת, וכגון שמספר לקרוביו של החוטא על מנת שיוכיחוהו ולא יחטא עוד, אסור. אלא אם כן הוכיח אותו לפני כן.

ואף על פי שיש מקום לדחות ולומר שאין ללמוד דבר זה מיוסף, שהרי יוסף טעה ובאמת הם לא חטאו, והלשון הרע שסיפר לא היתה אמיתית (וממילא יש סיבות אחרות שנענש ולא מפני שאסור לספר לקרובי החוטא לפני תוכחה לחוטא), הדין נכון - כמבואר שם (כלל י באר מים חיים אות ז). להלן יפורטו תנאי ההיתר לומר לשון הרע לתועלת.

ועיין בשמירת הלשון שער הזכירה שם האריך החפץ חיים בגודל חומרת עוון לשון הרע. והביא שכשם שמצוות תלמוד תורה היא כנגד כל

ושמעתי שנמצא בקובץ ישן: הענין היה, אברהם אבינו עשה ספר יצירה ומסרו ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב מסר לבניו אשר הם היותר מיוחסים, כי אין מוסרין סתרי תורה כאלה אלא לצנועי ומיוחסי ישראל בכל דור ודור. על כן מסרו לבני הגבירה ולא לבני השפחות. והנה מצינו בגמרא (סנהדרין סה ב) דברא עגלא תלתא בכל ערב שבת על ידי עסק ספר יצירה בצירוף השמות. ובודאי זה הנברא על פי השמות ולא מצד התולדה אין צריך שחיטה וניתר לאוכלו בעודו חי^א, וכך עשו השבטים. ויוסף לא ידע והיה סבור שהוא הנולד מאב ואם הביא דבה זו אל אביו שהם אוכלים אבר מן החי והם כנים היו וכדין עשו.

עוד איתא בגמרא (סנהדרין סה ב) רבא ברא גברא שדריה לגבי ד' זירא וכו', ופרש"י על ידי שמות ספר יצירה. והנה יש שמות שמצירופם נברא זכר ויש שנברא נקיבה ואפשר שבראו השבטים בצירוף אותיות מספר יצירה בראו נקיבה והיו מטיילין עמה. ויוסף לא ידע מזה והיה סובר שהיא נקיבה אשה מאב ואם ובא והודיע לאביו שהם חשודים בעריות.

וכשעסקו השבטים בצירוף סודות אלו ורצו להתחבר אליהם בני השפחות אמרו השבטים אתם בני השפחות, וכוונתם הייתה לשם שמים כי לא נמסרו אלו העניינים אלא למיוחסים שבדור הזה. ויוסף לא ידע זה וסבר שהיו מזלזלים בכבוד אחיהם לקרוא אותם עבדים, ובא והגיד לאביו.

^א עי' בסדר הדורות (סדר תנאים ואמוראים אות ש) שכתב בערך ר"ש בן חלפתא, כדברים האלו, שהנברא על ידי ספר יצירה לא צריך שחיטה. ועי' מהרש"א חידושי אגדות סנהדרין שם. וע"ע בפתחי תשובה (יו"ד סי' ס"ק ב). במלבי"ם בראשית (יח, ז) ובהגהות חשק שלמה לשו"ע (יו"ד סי' צח על ש"ך ס"ק ז). וע"ע בספר גן רוה (פרשת וישב דברי חנוך אות ב). ויש בזה נפ"מ לזמננו, לדין בשר שנוצר על ידי הנדסה גנטית, ועוד חזון למועד אי"ה.

כך מבאר הרשב"ם בשם ראשונים אחרים, והוא עצמו חולק: "וכל רבותינו מפרשים דגבי מחאה נמי לשון הרע איכא, דקאמר פלניא גזלנא הוא והלכך לרבה בר רב הונא אי מתאמרא קמי תרי לא הוי מחאה משום דאית ביה משום לישנא בישא ולא יאמרו לו למחזיק.

ולאו מילתא היא, דלא דמי ללשון הרע כלל, דעיקר מחאה היינו משום דבעינן שיבוא הדבר לאזניו של מחזיק ומצוה היא לומר לו כדי שיזהר בשטרו ולכך

תקנו למערער שימחה בפני עדים כדי שיוציאו את הקול. תדע דהיכא דאמר להו לא תפיק לכו שותא לא הויא מחאה".

ומבואר שלשיטת רשב"ם כשיש תועלת בדבר אין איסור לשון הרע.

מקור נוסף להיתר לשון הרע לתועלת הביא רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות רכא): "ודע כי בדברים שבין אדם לחברו כמו גזל ועושה ונזק וצער ובושת ואונאת דברים, יכול לספר הדברים לבני אדם. גם

היחיד אשר ראה יגיד כדי לעזור לאשר אשם לו ולקנא לאמת. והנה אמרה התורה שיעיד עד אחד בבית דין על תביעת ממון לחייב את הנתבע שבועה. אמנם יש עליו להוכיח את האיש תחלה". והיינו שמזה שהתורה אמרה שעד אחד יבוא להעיד בבית דין, אף על פי שאינו נאמן, הרי שמאחר ויש בדבריו תועלת, שישבע הנתבע או ישלם, מותר להעיד. ואין בזה לשון הרע (בתנאי שהוכיחו קודם וראה להלן).

המצוות כך עוון לשון הרע הוא כנגד כל העוונות. ועוד האריך בעניין עונש המספר לשון הרע, בעולם הזה ובעולם הבא. וכנגדו, מעלת השומר לשונו, שעל ידי זה מקדש את כח הדיבור שלו. ועוד זוכה למעלות הרבה, והביא בשם הגר"א: "שעל כל רגע ורגע שאדם חוסם פיו זוכה לאור הגנוז שאין כל מלאך ובריה יכולים לשער". ושמירת הלשון מביאה שלום, וכנגדה מביא ריב ועיין שם בהרחבה רבה.

[רבנו הרצי"ה קוק זצ"ל ייסד בשיבת 'מרכז הרב' ללמוד בכל יום לפני מנחה בספר חפץ חיים ושמירת הלשון, וראה בלנתבות ישראל (חלק ב מאמר ג) את דבריו של הרצי"ה על החפץ חיים].

ב. לשון הרע לתועלת

אמרה התורה: "לא תִּלְוֶה רֵכִיל בְּעַמֶּיךָ לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ אֲנִי ה'" (ויקרא יט טז). מכאן שאם יודע האדם שחושב אחד לעשות רעה לאחר, ילך ויודיענו על מנת שישמור עצמו מהנזק, ולא יחשוב שיש בזה לשון הרע (על פי אור החיים הקדוש).

וכן, היודע עדות לחברו והוא עד אחד, חייב להעיד. ואין בעדותו לשון הרע, מפני שהיא לתועלת.

הכלל העולה, שאיסור לשון הרע הותר כשיש תועלת באמירתו (ועי' להלן בתנאי ההיתר)².

2. יסוד ההיתר לספר לשון הרע לתועלת הוא מהגמרא במסכת בבא בתרא (לט א). הגמרא דנה באדם שרוצה לערער על חזקה. כלומר, אדם רוצה לטעון שפלוני יושב בקרקע שלו, ואם טוען זאת בתוך שלש שנים

לישיבת אותו פלוני בקרקע, הרי זה ערעור על חזקת שלש שנים. ונחלקו אמוראים האם צריך המערער למחות בפני שניים או בפני שלשה. והגמרא רוצה להעמיד שהמחלוקת היא בדיני לשון הרע, שדבר שנאמר בפני שלשה כבר אין בו משום לשון הרע, וזה טעם הסובר לומר בפני שלשה (כדי שאחר כך יוכלו אחרים לומר את הדבר, שפלוני יושב בקרקע שאינה שלו) וכך זה יתפרסם.

דחובל כתב הרמב"ם (פ"ה מחובל ומזיק הל' א) דהאיסור הוא דוקא אם חובל דרך נציון והיינו מדחזינן דמותר לרב להכות תלמידו. והא דאיחא בסוגיא דפ' הנחנקין הנ"ל אחר שגגת לאו על כרחך צ"ל דאינו אלא חומרא מדרבנן. וכן בלאו דאלמנה ויתום לא תענון כתב הרמב"ם בהל' דעות (פ"ו הל' י) דאם עינה אותן ללמדן תורה או אומנות ליכא איסורא. וכן בלאו דלא תלך רכיל מותר לספר לה"ר על בעלי מחלוקת כדי להשקיט המריבה. וכן בלאו דאונאת דברים מותר להקניט בדברים דרך תוכחה. וכן מותר להלבין פנים דרך תוכחה אם לא חזר בו אחרי שהוכיחו בסתר ומותר גם לקללו בשביל זה

כמו שעשו כל הנביאים בישראל, והוא לשון הרמב"ם בהל' דעות (פ"ו הל' ח) ומוכח מכ"ז דכל האיסורין האלו הותרו לצורך תועלת.

ובפתחי תשובה (או"ח סי' קנו סעי' א) כתב: "כל ספרי המוסר הרעישו העולם על עון לשון הרע. ואנכי מרעיש העולם להיפך עוון גדול מזה וגם הוא מצוי יותר והוא מניעת עצמו מלדבר במקום הנצרך להציל את העשוק מיד עושקו... וזהו לדעתי עומק כוונת הירושלמי שהביא המגן אברהם דמותר לדבר לשון הרע על בעלי מחלוקת... ובדברים כאלו וכיוצא בהם כבר אמרו חז"ל בדבר המסור ללב נאמר ויראת מאלוקיך".

3. התנאי הראשון שהתנה החפץ חיים (כלל י סעי' ב) להיתר לשון הרע לתועלת הוא: "שיראה זה הדבר בעצמו ולא על ידי אחרים, אם לא שנתברר לו אחר כך שהדבר אמת".

וכך דעת הרמב"ם (פ"ו מהל' דעות הל' ח). ועיין בחפץ חיים (כלל י באר מים חיים אות א) במה שחילק בין שיטת רבינו יונה לשיטת הרמב"ם.

כך כתב גם החינוך (מצוה רלו): "שנמנענו מן הרכילות שנאמר לא תלך רכיל. והענין הוא שאם נשמע אדם מדבר רע בחברו, שלא נלך אליו ונספר לו פלוני מדבר בך כך וכך, אלא אם כן תהיה כוונתנו לסילוק הנזקין ולהשבית ריב".

האור החיים הקדוש (ויקרא יט טז) ביאר את סמיכות הפסוקים 'לא תלך רכיל בעמך' ולא תעמוד על דם רעך: "לצד שצוה על הרכילות התנה בו שלא

יעמוד על דם רעך. שאם ראה כת אחת שרוצין לרצוח חייב להודיע לבעל דבר כדי שיציל נפשו ולא יאמר הרי זה רכילות, הא למדת שאם לא גילה און חבירו והרגוהו בטל אזהרת לא תעמוד וגו'. צא ולמד ממעשה גדליה בן אחיקם שגילו לו וכשלא חש היה מה שהיה".

גדולה מזו, כתב הגר"א וסרמן זצ"ל הי"ד בקובץ הערות (בימות סימן ע), שכל איסורים שבין אדם לחבירו אינם אלא בדרך השחתה ובלי תועלת, אבל אם יש תועלת אין איסור. כגון: "בלאו דלא תשנא אח אחיך דאין האיסור אלא בשנאת חנם היינו שלא ראה בו דבר ערוה אבל אם ראה עליו דבר ערוה מותר לשנאותו ואין לומר דשם הטעם משום דאינו בכלל אחיך הא ליתא דמבואר בתוס' פ' ערבי פסחים (ק"ג ב ד"ה שראה) דאם ישנאהו בשביל טעם אחר עובר עליו בלאו ולא הותר אלא לשנאתו בשביל דבר ערוה שראה בו. וכן בלאו

ג. תנאי ההיתר

החפץ חיים התנה שבעה תנאים להיתר לומר לשון הרע לתועלת.
התנאי הראשון: "שיראה זה הדבר בעצמו ולא על ידי אחרים, אם לא שנתברר לו אחר כך שהדבר אמת".

לתועלת נתונה רק במקום בו המספר יודע הדבר מעצמו או שנתאמת אצלו לגמרי ולא מפי אחרים.

4. התנאי השני שהתנה החפץ חיים (שם) הוא: "שיזהר מאד שלא יחליט תיכף העניין בדעתו לגזל ועושה או להיזק וכיוצ"ב, רק יתבונן היטב את עצם העניין אם הוא על פי דין בכלל גזל או היזק".

והיינו שיעיין המספר היטב שאכן יש כאן עוול או נזק, ושאינו דרך להפוך את מה שראה לכף לזכות. וביאר החפץ חיים (שם בבאר מים חיים אות ו) שזה פשוט, שהרי המספר רוצה להתיר לעצמו את האיסור החמור של לשון הרע, ופשוט שעליו להזהר ולברר שהדברים שעתיד לספר אמתיים. "כי למה יהא הדין הזה של לשון הרע גרוע יותר משארי דברים שיש להם חזקת איסור, שכל זמן שלא נמצא להם ברור באיסורייהו קיימי. הכי נמי דכוותיה".

וכן מתבאר תנאי זה מדברי הרא"ם והשל"ה הקדוש שהובאו לעיל (סעי' 1) שיוסף טעה ואחיו לא עברו איסור, אף על פי שלעיניו היה נראה הדבר כאיסור. ולכן נענש על שסיפר הדברים ליעקב.

5. התנאי השלישי שהתנה החפץ חיים (שם) הוא: "שיוכיח את החוטא מתחלה ובלשון רכה, אולי יכול להועיל לו ויטיב על ידי זה את דרכיו. ואם לא ישמע לו אז יודיע לרבים את אשמת האיש הזה מה שהזיד על רעהו".

ומקור דבריו בדברי רבנו יונה בשערי תשובה (שהובאו לעיל).

וביאר החפץ חיים (באר מים חיים ס"ק ה) שהרי השומע לשון הרע שיש בה תועלת, אסור להאמין לה, אלא רק לחוש לה. ואם כן איך יכול ללכת ולספר הלאה, במידה ורק שמע? ועוד, שאם נלך אחרי מקור ההיתר לספר לתועלת, שהביא רבנו יונה מדין עדות עד אחד, הרי גם שם עדות עד אחד שהיא בשמיעה בלבד (והיינו שהעד רק שמע מפלוני שכך היה מעשה) אינה עדות, ואסור להעיד עד שידע הדבר בעצמו.

ואמנם, יש לעיין שהרי במקור דין היתר לשון הרע לתועלת, כתב הרשב"ם (ב"ב לט א) שהוא מדין ערעור על החזקה (וכפי שנתבאר לעיל סעי' 2), שאם

יספר לפני שלשה וילכו הם ויספרו את הדברים לאחרים, עד שהשמועה תגיע למחזיק בקרקע, אין זה לשון הרע מפני שזה לתועלת. ולכאורה קשה, שהרי שם המפרסמים את הדבר לא יודעים זאת מעצמם, אלא שמעו מהמערער, ולא התנה שם הרשב"ם שידעו הדבר מעצמם? ולפי זה לדברי רשב"ם אין את התנאי הזה.

אלא שיש לחלק, "דהתם אינו אומר סתם שהוא מחזיק שדהו של פלוני בגזלנותא או שפלוני המערער אמר על הלוקח זה שהוא גזלן, רק שהוא מספר מה שנשמע שאמר פלוני עליו שהוא מחזיק שדהו בגזלנותא. מה שאין כן בענייננו שעל סמך ששמע מתחילה דבר עוולה על אחד הוא מספר אחר כך סתם עליו שהוא איש גזלן וכיוצא בזה, וזה ודאי אסור" (לשון החפץ חיים שם).

והיינו שבמקרה של ערעור על חזקה, המספר אומר בדיוק מה ששמע, שיש ערעור על הקרקע, ואין לו רשות לפרסם מחמת מה ששמע - שפלוני גזלן וכדומה שהרי דבר זה לא נתברר אצלו. והתנאי שריר וקיים - שהרשות לספר לשון הרע

ג. תנאי ההיתר (המשך)

התנאי השני: " שיזהר מאד שלא יחליט תיכף העניין בדעתו לגזל ועושה או להיזק וכיוצ"ב, רק יתבונן היטב את עצם העניין אם הוא על פי דין בכלל גזל או היזק".

התנאי השלישי: "שיוכיח את החוטא מתחלה ובלשון רכה, אולי יכול להועיל לו ויטיב על ידי זה את דרכיו. ואם לא ישמע לו אז יודיע לרבים את אשמת האיש הזה מה שהזיד על רעהו".

[ובענין תוכחה, האם יש חובה להוכיח כשיודע שלא יקבל תוכחתו (ונפ"מ לדין אם באופן זה יש היתר לספר לתועלת ללא ניסיון תוכחה), ע"י שו"ת הרא"ש (כלל ו' ס"ג). הג"ה מיימוניות (פ"ו מהל' דעות). ובהקדמת השל"ה הקדוש לספרו. וע"י שו"ע או"ח (ס"י תרח סע' ב). ובשער הציון (ס"י שמז ס"ק ח) הוסיף בענין אפרושי מאיסורא, שרק כשבכוחו להפריש מצווה, אבל באין בידו למנוע ולהפריש מאיסור, אין עליו חיוב מהתורה]

7. התנאי החמישי שהתנה החפץ חיים (שם) הוא:
 "שיכון לתועלת ולא להנות חס ושלום מהפגם
 ההוא שנותן בחברו ולא מצד שנאה שיש לו עליו
 כבר".

בהמשך (סעיף ד) מגדיר החפץ חיים שיש מיני תועליות שמחמתן ניתן לספר. הראשונה שהאנשים להם הוא מססר יכולים לעזור ולמנוע את הנזק או הגזל מהגזל והנעשק ולסייע לו. וזה פשוט. האופן השני והמחודש הוא, שאף אם לא יוכלו לעזור, אבל מחמת הסיפור יתרחקו בני אדם מדרך הרשע, כי ישמעו עד כמה מגנים את הרשעים, ואולי גם החוטא עצמו יחזור מחמת זה בתשובה. גם תועלת כזו מותרת.

ובספר חסידים (ס"י סד) כתב שמותר גם לשמוע (אך לא לקבל) לשון הרע לתועלת: "אם יבא איש אצלך צועק על חברו מפני שהוא הוכיחו בפניך, ולבו חרה לו ואומר כי זה שהוכיחו עושה כך וכך ואומר עליו דברים שלא כהוגן, ואתה יודע בזה כי אחר שיגיד לך לא ילך להגיד אחרים, כי אינו חושש להודיע לרבים, אך להוציא הדברים מלבו שהם כבדים עליו להגיד. מצוה לשמעו, ומה שתוכל לתקן כנגד חברו לחבבו תעשה ותתקן ותאמר לו: פלוני אוהב אותך ולמה אתה מדבר כדברים האלה. אם יקבל מוטב, ואם לאו אף על פי ששמעת לדבריו אל תאמין ואל תגיד לאחרים להסירם מלבו, שאותם האחרים יהיו מקבלי שמע שוא ויאמינו לו".

יסוד החילוק שבין תועלת להנאה אישית, נזכר מספר פעמים. בגמרא מסכת עבודה זרה (ב ב) הקדוש ברוך הוא מתווכח כביכול עם הגויים. הם

6. התנאי הרביעי שהתנה החפץ חיים (שם) הוא:
 "שלא יגדיל העולה יותר ממה שהיא".

וביאר (בבאר מים חיים אות ט) שהדבר פשוט. שאם לא מספר הדברים כמו שהם, הרי זה שקר, והרי הוא מוציא שם רע. ומביא החפץ חיים ראייה לזה מהגמרא במסכת ערכין (טו א) שם למדנו שהתורה קנסה מוציא שם רע (יותר מאשר אונס ומפתה, שאונס ומפתה משלמים 50 כסף ומוציא שם רע מאה כסף) מפני השם הרע שהוציא לארוסתו ולא מפני שרצה לגרום לה מיתה. "ומוציא שם רע נקרא אם בא לבית דין ומספר לפניהם איך אשתו זנתה אחר אירוסין שלו ומביא עדים על

זה, ואם אחר כך הביא האב עדים והזימום לעידי הבעל אז נידון הבעל בתורת מוציא שם רע. וידוע הוא דאף אם יאמרו העדים השניים שאמת הוא שהיא פרוצה ביותר שזינתה קודם אירוסין בנדוטה, והם בעצמם התרו בה והיא חייבת כרת על זה, אפילו הכי נידון הבעל בתורת מוציא שם רע, משום דלא היה לו להגדיל השם רע כל כך" (לשון החפץ חיים שם).

ועוד, שיסוד ההיתר לומר לשון הרע לתועלת, בנוי לשיטת רבנו יונה על דין עד אחד (וכפי שנתבאר ונשנה לעיל) והרי עד אחד ודאי חייב להעיד אמת ולהעיד כפי שראה ולא להוסיף או להחסיר פרטים ולא לשקר.

ג. תנאי ההיתר (המשך)
 התנאי הרביעי: "שלא יגדיל העולה יותר ממה שהיא"⁶.
 התנאי החמישי: "שיכון לתועלת ולא להנות חס ושלום מהפגם ההוא שנותן בחברו ולא מצד שנאה שיש לו עליו כבר"⁷.

אחרת שלא יצטרך לספר את ענין לשה"ר אזי בכל גווי אסור לספר".

והביא החפץ חיים (שם באר מים חיים אות יא) ראייה לזה מהגמרא בסנהדרין (יא א) שמספרת על הגורלות שהטיל יהושע כדי למצוא את המועל בחרם יריחו. "דכתיב ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה

נופל על פניך חטא ישראל אמר לפניו רבש"ע מי חטא אמר לו וכי דילטור אני לך הטל גורלות". ופירש רש"י: "דילטור- רכיל". והרי עכן מעל בחרם, ובעקבות מעילתו נפלו מישראל במלחמה, ובא על נערה המאורסה, ומדוע לא מגלה ה' ליהושע, והרי ודאי יש בזה תועלת, וודאי שכל התנאים האמורים לעיל מתקיימים? אלא מכאן שיש תנאי נוסף, שאין דרך אחרת להגיע למטרה המבוקשת ללא שימוש בלשון הרע. והרי כאן הייתה דרך אחרת, על ידי הטלת גורלות.

ומוסיף החפץ חיים, שכעין זה מצאנו באיסורים נוספים, שכאשר ניתן להגיע לתכלית המבוקשת ללא האיסור, יש לעשות זאת. וכגון דין רודף, שאם

טוענים שכל מה שעשו עשו בשביל ישראל, והקב"ה עונה להם "שוטים שבעולם כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם"². הרי שגם כשהמעשה כשלעצמו יכול להיות טוב, הוא תלוי בכוונת העושה, והטוב עלול להיפך לרע.³

ועוד הביא החפץ חיים (שם באר מים חיים אות י) ראייה לחילוק זה מדברי רבנו יונה בשערי תשובה (שער ג אות ריט) שכתב: "ויתכן לפרש 'אל תהי עד חנם ברעך' להעיד עליו על עברות אשר גם אתה חלית בהן כמוהו על כן יקרא רעהו. ויורה על זה אמרו אחרי כן 'אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו' כי אף על פי שהוא מצוה לפרסם את החוטאים בנפשותם ואת החנפים אבל החוטא אם לאיש כמוהו רשעו ולבן אדם חטאתיו, אין לו לפרסמו, כי אין כונתו בגלותו מסתריו לטובה כי אם לשמוח לאיד".

ג. תנאי ההיתר (המשך)

התנאי השישי: "אם הוא יכול לסבב התועלת הזו גופא בעצה אחרת שלא יצטרך לספר את ענין לשה"ר אזי בכל גווי אסור לספר"⁸.

התנאי השביעי: "שלא יסובב על ידי הסיפור היזק להנידון יותר מכפי הדין שהיה יוצא אילו הועד עליו באופן זה על דבר זה בבית דין"⁹

8. התנאי השישי שהתנה החפץ חיים (שם) הוא: "אם הוא יכול לסבב התועלת הזו גופא בעצה

² ולכאורה מחלוקת זו בין הגויים להקב"ה היא המחלוקת בין התנאים בגמרא שבת (לג ב): "פתח ר' יהודה ואמר כמה נאים מעשיהן של אומה זו תקנו שווקים תקנו גשרים תקנו מרחצאות ר' יוסי שתק נענה רשב"י ואמר כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן תקנו שווקין להושיב בהן זונות מרחצאות לעדן בהן עצמן גשרים ליטול מהן מכס". וראה בעין א"ה על גמרא זו, שביאר מרן הגרא"ה קוק זי"ע, שדברי רבי יהודה מתאימים להנהגה המדינית בעולם הזה, ויש צדק ואמת בדבריו בבחינה זו. והנהגת רשב"י מכוונת ומתאימה לעתיד לבוא, לזמן בו תשרור האידיאה העליונה. וזוהי הגמרא במסכת עבודה זרה, שמדברת על לעתיד לבוא, ואז הצדק עם רשב"י, ולכן הקב"ה טוען כדבריו.

³ מצאנו עוד מספר איסורים שתלויים בכוונת הלב. לדוגמא, בתוס' מסכת עבודה זרה (כט א ד"ה המסתפר) חלקו בין הבטה במראה לנוי לבין הבטה במראה כאשר מסתפר או מתגלח על מנת שלא יחבול עצמו, וכבתו שההיתר להביט במראה תלוי בכוונת המביט, "ובוחן לבות הוא יודע". דוגמא נוספת, בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' רטו) נשאל: "שליח ציבור שקולו ערב, ומאריך בתפילתו כדי שישמע קולו ערב ומתנאה בכך, אם ראוי למחות בו? תשובה: דברים אלו אחר כוונת הלב הם אמורים. אם שליח ציבור זה שמח בליבו על שנותן הודאה לשם יתברך בנעימה, תבוא עליו ברכה... אבל אם מכין להשמיע קולו ושמח בקולו, הרי זה מגונה". והובא בבית יוסף (או"ח סי' נג).

וע"ע בדרכי משה יו"ד סי' קנו, שו"ת מהר"י מייץ (דף לא-לב), ושו"ת שאילת שלמה (ורטהיימר סי' לה).

מאחר ועל פי דין תורה אי אפשר לחייב אלא בשני עדים כשרים. ואם יעיד העד הכשר עם הפסול, בידיעה שהוא פסול, נמצא שמפסיד את הנתבע כסף שלא על פי דין תורה.

משמע, שיש איסור לגרום לאחר תשלומים שלא על פי הדין. ממילא, הוא הדין בלשון הרע, אין לספר דברים שעל פי דין תורה פטור בהם מתשלום ומחמת סיפורו יגרם שצריך לשלם. החפץ חיים האריך להביא מקורות לתנאי זה בהלכות רכילות (כלל ט באר מים חיים אות יז) ע"ש.

אפשר להצילו באחד מאבריו ולא להרגו, מחויבים לעשות זאת, ורק אם אין דרך אחרת רשאי להורגו.

9. התנאי השביעי שהתנה החפץ חיים (שם) הוא: "שלא יסובב על ידי הסיפור היזק להנידון יותר מכפי הדין שהיה יוצא אילו הועד עליו באופן זה על דבר זה בבית דין".

הגמרא במסכת שבועות (ל ב) אומרת שאדם היודע עדות לטובת חברו, אין לו להצטרף ולהעיד עם עד אחר שהוא פסול לעדות (כגון עד גזלן שבית הדין אינם יודעים שהוא פסול) גם אם כוונת העד היא להביא לתיקון עוולה או להשבת הפסד

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת

הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל

נלב"ע יט כסלו תשנ"ו

תוצב"ה

כתיבה: הרב ינון קליין
ביקורת: הרב גיורא ברנר

להערות / הקדשות (לרפואה או ע"נ) / הרשמה לרשימת התפוצה
צור קשר: בית מדרש הלכתא bm.hlct@gmail.com יעקב יונגרייס - 054-9023288

הלכתא

תורה. הלכה. חיים.

כולל הלכה תורת חיים גבעת אסף
ע"ש ר' חיים שורק ז"ל
כולל הלכה רחובות
מכון לפרסומים הלכתיים